

значају њихове делатности, па је намера писања њихових биографија била како да се њихов живот боље осветли, тако и да се неки од присутних стереотипа коначно разреше. U ovom pogledu djelo Nedeljka Radosavljevića značajan je doprinos poznavanju crkvenih, ali i svih drugih prilika. Pisano na osnovu primarnih historijskih izvora i referentne literature, knjiga predstavlja korak naprijed u dosadašnjoj historiografiji koja je razmatrala ova pitanja. Jednostavan i zanimljiv stil, kritički pristup, te korišteni naučni aparat daju mu dodatnu vrijednost. Pored sve vrijednosti djela ne možemo a da ne istaknemo nekoliko primjedbi. Kada, usputno, razmatra pitanje islamizacije hrišćana pod osmanskom vlašću, autor ne pravi iskorak u objašnjavanju tog procesa. Iako to i nije bila primarna tema, to ne opravdava prihvatanje postavki koje su, u dobrom dijelu historiografije, prevaziđene. Tako Radosavljević osnovni uzrok islamizacije u ovom periodu vidi u zakonskoj diskriminaciji hrišćanskog stanovništva, ograničavanju vjerskih sloboda te bezakonju osmanskih

lokalnih vlasti. Ista primjedba se odnosi i na pitanje općeg položaja hrišćanskog stanovništva u okviru Osmanskog carstva. U ovom smislu primjedba se može staviti i na upotrebu pridjeva *srpski* u datom vremenskom periodu, a koji će na određenim prostorima, prije svega u Bosni i Hercegovini, kod pravoslavaca postati prihvaćen znatno kasnije. Iako se autor nije bavio razmatranjem širih tokova i historijskih kretanja, dajući nam iscrpne biografije, ovo djelo doprinosi boljem sagledavanju uvijek aktuelnih tema kao što su odnosi pravoslavne crkve i Osmanskog carstva, pravoslavne crkve i nacionalnih država u formiranju, pravoslavne crkve i drugih vjerskih zajednica na Balkanu ili, pak, odnos između pravoslavne crkve i samih vjernika. U tom smislu, djelo Nedeljka Radosavljevića *Шест портрета православних митрополита 1766-1891* vrijedno je pažnje ne samo struke nego i šire čitalačke publike ■

Nedžad Novalić

Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg "Civilizing Mission" in Bosnia, 1878 – 1914*; Oxford University Press, Oxford, 2007, 346 str.

Politička svijest druge polovine 19. stoljeća bila je na takvom razvojnom nivou da su jednoj od velikih sila tog vremena Austro-Ugarskoj već bili potrebni valjani razlozi za tako krupan diplomatski korak kao što je okupacija Bosne i Hercegovine. Ministar vanjskih poslova Andrassy u svojim prijepiskama sa predstavnicima ostalih sila silno se trudio da istakne niz strateških,

socijalnih i vojnih razloga, dok jedan od vođa hrvatskog narodnog preporoda Miho Klaić ističe da je civilizirajuća misija Monarhije i jedini valjan razlog za tu akciju. Upravo ovom "civilizirajućom misijom" Austro-Ugarske monarhije, te svim problemima na koje je naišla u Bosni bavi se autor ove knjige. Robin Okey je britanski historičar, danas u mirovini i honorarni profesor

na Warwick univerzitetu (Derby, Engleska), gdje predaje historiju Istočno-centralne Evrope 1780-1918. i historiju Čehoslovačke i Poljske 1939-1948. baziranu na izvornim dokumentima iz tog perioda. Ljubaznošću prof. Okeya, u mogućnosti smo da predstavimo i njegovu nešto širu biografiju. Autor je djela: *Eastern Europe, 1740-1985: Feudalism to Communism* (1987); *The Habsburg Monarchy, c. 1765-1918: From Enlightenment to Eclipse* (2002) i *The Demise of Communist East Europe: 1989 in Context* (2004). No, njegovo glavno polje istraživanja oduvijek su bili odnosi Habsburške monarhije i Južnih Slavena, prvenstveno u kulturno/nacionalnom aspektu. Trenutno istražuje za rad o islamu i bosanskom kulturnom identitetu pod Austro-Ugarskom, zatim za rad o usporedbi nacionalnog razvoja Slovenije i Walesa, a u pripremi je i djelo o pokretu u osnovnom obrazovanju u Vojvodini, Hrvatskoj i Dalmaciji bazirano na usporedbi udžbenika korištenih u tim područjima sa bosanskim *Školskim vjesnikom*. Struktura knjige sastoji se od uvoda, jedanaest poglavlja, zaključka, te spiska skraćena, mapa, bibliografskih jedinica i indeksa. U pogledu sadržaja na makro i na mikroplanu, autor se prvenstveno bavi odnosima triju bosanskih nacionalnosti na nivou: a) jednih prema drugim i b) prema novoj vlasti. Ovakav partikularan pristup možda donekle zapostavlja sveukupnu sliku bosanskohercegovačke realnosti pod Monarhijom, ali ujedno predstavlja i detaljnu priču o tri bosanska naroda, koji "jedan drugom sličje kao odraz u ogledalu".

Uvodom autor ističe glavnu temu knjige – samoproglašenu "kulturnu misiju" Austro-Ugarske u Bosni i odgovor njenih stanovnika, te pokušava saopćiti kako pretpostavke tako i posljedice te misije. Interesantno je i zapazanje autora da je

konačna posljedica ove civilizirajuće misije i odgovorna za onaj djelić spoznaje obrazovanih ljudi Zapada o Bosni, a to je Sarajevski atentat, neposredni povod Prvom svjetskom ratu.

Prvo poglavlje *Background to a Mission: Pre-Austrian Bosnia and the Powers* (1-25) predstavlja glavne aktere budućih dešavanja, tri bosanske nacije, te odnos Bosne i velikih sila. Opisujući porijeklo i historijsko iskustvo bosanskih muslimana, autor analizira bosansku prošlost od najstarijih vremena, te smatra pogrešnim povezivati muslimane samo sa osmanskom zaostavštinom, već da su u stvaranju njihove svijesti, a time i jakog konzervatizma prema novoj vlasti, imali utjecaja i slavensko okruženje, srednjovjekovno porijeklo, tradicionalna herojska poezija i drugi kulturološki elementi. Kod pravoslavnog stanovništva autor ističe vlaško porijeklo, njihov loš položaj kao zavisnih kmetova, jako izraženu nepismenost i zaostalost, ali i jak nacionalni pokret rođen u urbanom, prvenstveno trgovačkom sloju koji će do 70-ih godina 19. stoljeća prikupiti veliko samopouzdanje, početi će se osjećati "Evropljanima", a time superiornijim prema azijskim "Turcima". Iako je termin Srbin postojao i ranije u Bosni, autor smatra da on tek sada postaje instrument nove svjesnosti, koja se ponajprije ogleda u otvaranju velikog broja novih škola. Bosanske katolike autor locira u zapadnoj Hercegovini te jugozapadnoj i srednjoj Bosni. Ističe nedostatak njihove urbane elite, te da su se većina identificirali kao "Latini". Najkarakterističnijim momentom iz života bosanskih katolika smatra dominaciju franjevačkog reda, no i tu vidi kontroverze – političke ambicije mladih franjevaca te zaoštrene odnose između franjevaca u Bosni i onih u Hercegovini.

Sam model "misije civilizovanja" sa so-

bom je nosio i određene obaveze koje su bile ekonomske (javni radovi na izgradnji puteva, navodnjavanja, isušivanja) i kulturne prirode (svjesnost vjerske ravnopravnosti i jednakosti pred sudom, u čemu se mogu nazrijeti počeci evropskog koncepta građanstva, te otvaranje evropskih škola). Ovakva misija se bazira na jakoj i prestižnoj administraciji koja će kreirati tzv. "demonstrativni efekt" u korist vesternizacije. No, nova vlast je vrlo sporo startala. To je u knjizi objašnjeno precjenjivanjem efikasnosti zapadnjačkog načina vladanja u uvjetima kompleksnog odgovora domicilnog stanovništva. Okupacija je neizbježno zarezala u tkivo četiri stoljeća dugih mirijskih odnosa i kulturna razlika između okupatora i okupiranih, naročito muslimana, bila je ogromna. Ova pitanja se naročito razmatraju u drugom poglavlju *Stuttering into Gear* (26-54). Autor elaborira dva glavna zadatka austro-ugarske misije u Bosni: demonstracija koristi od zapadnjačkog progressa i potreba dokazivanja superiornosti multinacionalne ideje Habsburgovaca kao sredstva progressa nad etničkim nacionalizmom.

Kalajeva era je najznačajnija za civilizirajuću misiju, te predstavlja centralni dio knjige. Njoj je posvećeno slijedećih pet poglavlja: *The Nature of the Kallay Regime* (55-73), *Kallay and the Serbs* (74-91), *Kallay and the Muslims* (92-108), *Kallay and the Croats* (109-122) i *The Crisis of the Kallay Regime* (123-143). Autor se u prikazivanju Kalajevog rada naročito oslanja na psihološki profil ovog čuvenog funkcionera, te u tom svjetlu oslikava kako njegove akcije iz mladosti tako i politiku nakon imenovanja za ministra zajedničkih finansija Monarhije. Samo ćemo se kratko dotaći reakcije historiografije na njegovo djelovanje, naročito intenzivne napade srpskih naučnika

za koje Okey nalazi dva glavna razloga. Prvi od razloga je navodni osjećaj diskriminacije koji je proizašao "iz Kalajevog izmišljanja bosanske nacije kako bi negirao srpsku prirodu Bosne", a drugi je da se time konfrontirao sa vlastitim naučnim radom iz mladosti kojim je upravo tu prirodu prepoznao. Razloge toj promjeni autor nalazi u samim odnosima Austrije i Ugarske. Vrijeme pisanja "Historije Srba" poklapa se sa vremenom oštih odnosa u Habsburškoj monarhiji, kada Ugarskoj odgovara naglašavanje nacionalnih posebnosti kao cilja poboljšanja položaja vlastite nacije, dok se kasnije taj položaj popravlja, pa i Ugarska, a time i njen vjerni službenik Kallay, teži da što više negira nacionalne posebnosti manjina u Monarhiji, posebno Slavena. Autor zaključuje da je zbog Kalajevih sklonosti i ranijeg rada bilo za očekivati da će kulturni faktori igrati glavnu ulogu u njegovoj strategiji. Tako, upravo u Kalajevo vrijeme, "civilizirajuća misija" Dvojne monarhije dostiže svoj vrhunac. Ona se može sagledati kroz njegovu ekonomsku i školsku politiku. Ekonomski progres je bio veoma značajan u toj strategiji, i smatrano je da tek nakon njega mogu doći i političke reforme. U to vrijeme započinje desetogodišnji program izgradnje željeznica, a ustanovljava se i infrastruktura u kojoj se otvaraju rudnici uglja i željeza, modernizuje se drvna industrija, te se pokreću i neke nove grane industrije. Smatrao je ključnim da nova vlast impresionira svoje podanike, a to neće postići otvaranjem velikog broja novih škola, nego podizanjem kvalitete nastave u njima. Ovim akcijama Kalajev režim bi ostvario svoj glavni cilj – političku stabilnost, tj. blokiranje svih političkih i konfesionalnih težnji bosanskih naroda do momenta kada će ekonomsko-obrazovna transformacija u Bosnu uvesti nove sociokulturne uvjete

i realniju političku strukturu. No, ova politika je umnogome zavisila od reakcije upravo tog bosanskog stanovništva. Muslimani su sve vrijeme imali ključnu ulogu u provedbi Kalajevе strategije. Smatrao ih je najpogodnijim elementom, koji će se najbliže identifikovati sa idejom univerzalne bošnjačke nacije. Što se tiče katoličkog stanovništva, Kalaj ih je oduvijek namjeravao promovirati u "najobrazovaniju i najmoćniju zajednicu", ali realnost njihove malobrojnosti nije bila dobra baza za provedbu nove politike. Kalaj je, također, od početka znao da će najviše problema imati sa srpskom zajednicom, pa je i njegova politika prema njoj najkontroverznija. Taj odnos autor zanimljivo opisuje kroz relacije vlasti sa srpskim zajednicama u Mostaru i Gacku, zatim sa mitropolitima Savom Kosanovićem i Đorđem Nikolajevićem, te autonomnim pokretom u cijelosti.

Nakon Kalaja odnos prema "civilizirajućoj misiji" dobija drugačiju konotaciju. Režim Istvana Buriana autor dijeli u dvije faze opisane u poglavljima *Towards Constitutionalism, 1903-10: Divergent Visoins* (144-175) i *A Public Reckoning: Cultural Policy in the Bosnian Diet* (176-192). Kao najznačajniji proces identifikovan je odmak austro-ugarske politike od kulturne, tj. civilizirajuće misije ka čisto političkim akcijama. Ovu novu dimenziju prisustva Monarhije u Bosni dovodi u izravan kontekst sa dešavanjima u okolnim zemljama koja utječu da crkvena i školska pitanja, koja su dominirala u Kalajevе vrijeme, budu potisnuta u drugi plan i zamijenjena akcijama za učvršćivanje austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Zaokupljen političkim pitanjima, Burian kulturnu agendu prebacuje na Thallóczya, čiji izvještaj iz jeseni 1904. godine postaje osnovni izvor za postkalajevsku ideologiju. Preporučio je znatno strožiju

kontrolu izbora, obuke i nadzora nad učiteljima, zatim ograničavanje broja primljenih učenika u srednje škole, veću regulaciju školskih programa i udžbenika, pa čak i celibat za žene-učiteljice. Ovi Thallóczyevi prijedlozi su oštro dočekani, naročito kod vođstva srpskog pokreta, ranije donekle zadovoljenog po završetku borbe za autonomiju. Inače, autor najveći diskontinuitet Burianovog režima sa Kalajevim mjerama vidi upravo u odnosu prema trima nacionalnostima, naročito prema Srbima. Tu činjenicu ponovo obrazlaže preovlađujućim stavovima samog Buriana, tj. njegovoj vjeri u evolutivni razvoj društvene svijesti, zbog čega se on nije mnogo miješao u razvoj političkih organa. Kao i Kalaj, i Burian je Srbe smatrao najopasnijima za režim, no pronašao je suštinski drugačije rješenje – budući da su relativno većinski i politički najbitniji dio stanovništva, namjerio im je i veće mogućnosti za učestvovanje u rješavanju javnih pitanja. Kod odnosa prema muslimanima, dolazi do oštrog odmaka od Kalaja. Preovladavalo je mišljenje da su se oni pokazali "nesposobnim za razvoj" i nepogodnim za nosioce naprednih ideja. Svakako, tom je stavu doprinijelo i obnavljanje muslimanskog autonomnog pokreta, te prijedlozi reforme Islamske vjerske zajednice koji su dolazili od Džemaludina Čauševića, za kojeg autor smatra da je bio najviše pod utjecajem islamskog modernizma Muhammeda Abduhua i časopisa *El Menar*. Hrvata je i dalje bilo premalo da bi bili oslonac, a autor opravdano smatra da je oprezan odnos prema njima proizlazio i iz činjenice da je Burian bio protestant. Drugi dio Burianovog doba autor opisuje kao ulazak u "ustavnu eru" i upravo Buriana prepoznaje kao pravog arhitekta aneksije Bosne, što povezuje sa njemu omiljenim interpretacijama zakona socijalne evolu-

cije. Sav proces oko aneksije te donošenja prvog Ustava za Bosnu i Hercegovinu, ipak nije u potpunosti zadovoljio Buriana. Smatrao je da je Ustav bio maksimalno što se moglo dobiti u to vrijeme, ali i da će se Bosanci osjećati diskriminisanim, sve dotle dok budu samo građani Bosne i Hercegovine. Tu autor prepoznaje Burianovu vjernost ugarskim idejama, tj. težnju izravnog pripajanja Bosne Ugarskoj, kao i dosta zaostrenu situaciju između dva glava centra Monarhije. Posljednja dva poglavlja su: *An Unofficial Reckoning: The Student Movement* (193-216) i *On the Eve of War: A Balance Sheet* (217-250).

Ako se u pristupu autora mogu pronaći određene zamjerke, u smislu zanemarivanja općih političkih procesa ili agrarnog pitanja, ipak treba imati u vidu da se ova knjiga prije svega bavi posebnom vrstom ideološke kampanje koju je provodila nova vlast u Bosni i da je taj proces, nazvan "civilizirajućom misijom", uistinu opširno istražen. Ispravno je uočeno i to da ne treba konačni iskaz ove misije tražiti u atentatu iz 1914. godine, već u pojavi bosanske inteligencije, koja se ogleda u likovima Safvet-bega Bašagića, Tugomira Alapovića i Vladimira Ćorovića, koji su izravni

produkti misije. Kroz knjigu se može jasno pratiti i razvoj nacionalne svijesti, preko Kalajevog propalog "panbošnjačkog" projekta do nesigurnosti muslimanske komponente u svoju nacionalnu pripadnost. Obuhvatanje sve tri bosanske nacionalnosti jedinstvenim nazivom "Bosnians", što se često sreće u knjizi, ne treba pripisivati autorovom nepoznavanju komplikovanih nacionalnih odnosa, već prije svega tipičnom engleskom pragmatizmu. Bio je to pokušaj predstavljanja duha vremena s kraja dugog 19. stoljeća, vremena jakog širenja eurocentrične svijesti, vremena koje će tragično završiti 1914-1918. Autorovo shvatanje bosanskog društva je na visokoj razini, neopterećeno vlastitim shvatanjem nacije i civilizacijskih vrijednosti, što mu je i osiguralo objektivan pogled na bosansku stvarnost, a njegov nepristrasan odnos prema pozitivnim i negativnim stranama austro-ugarske misije doprinosi značaju ove knjige. Djelo Robina Okeya predstavlja interesantan rad na dosta neistraženoj temi i samim time vrijedan doprinos istraživanju austro-ugarskog perioda historije Bosne i Hercegovine ■

Dženan Dautović